

A SOCIALISMUS NÉMETORSZÁGBAN.

Egy éve múlt immár annak, hogy Németország fővárosában nagy ünnepeltetések között összeült a *nemzetközi munkásvédő congressus*. II. Vilmosnak, a németek népszerű császárának kezdeményezésére legelőkelőbb hivatalnokaik közül küldöttek oda képviselőket az európai kormányok, hogy az általuk hozandó közös megállapodásoknak megfelelően «a munkások azon szükségleteinek és óhajainak elég tétessék, melyek az utóbbi évek munkamegszüntetéseinél és egyébütt nyilvánultak». A congressus tanácskozás jellegével volt felruházva s határozmányok semilyen irányban sem voltak kötelezők.

Mindezek nagyon kedvező kilátásokkal biztathattak bennünket, kik a tőkének és munkának egymás ellen folytatott küzdelmeit oly sok részvétellel és fájdalommal figyeljük; reményeinkben azonban csakhamar nagyon keserűen csalódtunk, midőn Berlepsch báró, porosz keresk. és iparügyi minister előterjesztette a congressus munka-programját, melyben a bányák, a vasárnapi, a gyermekek, ifjak és nők munkájának szabályozására vonatkozó kérdőpontok foglaltattak. Hiszen ezek a congressus által tárgyalt kérdések nem *munkás kérdések*, ezek csupán *nemzetgazdasági* vonatkozásai azoknak a társadalmi kérdéseknek, melyek a socialisták mozgalmait vezetik. Tisztában kell lennünk azzal, hogy itt első sorban nem *állami*, hanem *osztályérdekekkel* van dolgunk. «A socializmus — mint egy német nemzetgazda mondja — a szenvedő *néposztályok* gazdasági philosophiája»; ma még csak philosophia, holnap talán már több lesz ennél. És a mi államaink még ma is csak nemzetgazdasági szempontból foglalkoznak a socializmussal s senki sem akarja belátni, hogy ezt a kérdést csak az osztályérdekek kiegyeztetésével, más szóval a termelési tényezők correctiójával lehet megoldani. Állami és társadalmi úton egyaránt

törekednünk kell arra, hogy a tőke és a munka között olyan *egyenérték* állapotot állapítsunk meg, mely a munkásnak elég *jövedelmet* biztosít arra, hogy a XIX. század emberéhez illő életet élhessen. Ez a kérdés lényege; az, hogy a kitűzött célhoz a nemzetesítés, a nemzeti műhelyek, az örökölhető jogok eltörlése vagy más módon jutunk-e el, az csak a kivitel módját illető. A nemzetközi értekezlet a kérdés súlyát nem is érintette s nem is a munkások védelme volt a tanácskozások alap-*eszméje*, mert hiszen minden egyes kérdés úgy volt felvetve, hogy az egyes államok különböző fokú ipari fejlettségéhez képest *humanitárius, nemzeti és ipari* tekinteteből miféle munkásvédelem volna alkalmazandó? Nem osztályérdekek ellentétességéről tanácskoztak tehát a congressuson, hanem közös emberi és nemzeti érdekekről, pedig a német császár programja *a munkások szükségleteit* tűzte ki az értekezlet elé, tehát nem *humánus és nemzeti érdekekről*, hanem egyenesen és kizárólag *osztályérdekekről* kellett volna ott tanácskozni.

Az alábbiakban megkísértjük a socialismust a maga történeti kifejlődésében megismertetni, hogy feltünthessük mai helyzetét s kijelölhessük fejlődésének s terjedésének irányát.

I.

1848 februárban, midőn Franciaország Lamartinnel élén *socialis köztársasággá* alakult, Bulwer a következőket írta Madridból egy párisi barátjának: *Vous allez avoir une insurrection des barbares guidée par Orphée*. És a barbárok tényleg ott is voltak, hanem szerencsére nem győztek; sőt tönkre lőnek téve a híres juniusi napokban. De az újító szellem, a melynek bajnokai ezen *sans culottes* voltak, nem vészett el a lemészárolt tömeggel. Sőt folyton nagy izgatottságban tartotta a társadalmat, s azóta Németország lett az a föld, a hol az izgató, forrongó eszmék termékeny talajra, buzgó apostolokra találtak, a kik, noha más eszközökkel és úton, de ugyanazon célra törekednek, a melyet a francia újítók tűztek maguk elé. Bizonyosságul szolgálhat erre a legutóbb Halleban tartott congressus, a melyben a *socialisták* kijelentették, hogy ezt a világot úgy, a mint áll, meg kell semmisíteni, hogy kő kövön se maradjon belőle. «A minthogy igaz az» — mondta Liebknecht, a Reichstag tagja, és a *socialisták* egyik vezérférfia — «a minthogy igaz az, hogy a nappalra éjjel és

az éjjelre nappal következik, ép úgy igaz az is, hogy a mostani kegyetlen, alávaló társadalmi rendszer el fog pusztulni, hogy helyét egy új, igazságosabb és humánusabb foglalja el». S vajjon az új barbárok, a kik Németországban forronganak, veszélyesebbek-e, mint azok, a kik 1848-ban Párist fölforgatták? S vajjon képes lesz-e az úgynevezett *polgári társadalom* hasonló könnyűséggel lecsendesíteni őket?

Önkéntelenül merül föl ez a kérdés azok előtt, a kik figyelemmel kísérik és tanulmányozzák korunk eseményeit. Annyi bizonyos, hogy a socialistáknak igazuk van, midőn bizalommal tekintenek a jövő elébe, mert a múlt eseményei igazolják reményeiket. Liebknecht szavai és jövendölése nem nevetséges hóbort. Harmincz év alatt, vagyis attól kezdve, a mikor Lassalle először adott kifejezést reformeszméinek, a socialismus óriási tért nyert és számtalan követőre talált. Az 1867-ki Reichstagban csak egy socialista képviselő volt, a kit a glauchai kerület küldött oda. Jelenleg 40-en képviselik a socialis democráciát a Reichstagban és ezen párt a jövőben minden valószínűség szerint még növekedni fog. Liebknecht a hallei congressuson biztosította pártfeleit, hogy a nemzet kilencztizedrészén segítve lesz, ha a social-democrata programot a kormány elfogadja. Eddig a pártnak csak a nemzet egytizedrészét sikerült megnyernie. De a közoktatás haladása és a párt tanainak terjesztése következtében idővel a többiek is csatlakozni fognak a párthoz. Nincs tehát messze az az idő, a mikor a socialis democratia nemcsak a Reichstagban lesz többségben, hanem az ország kormányát is kezébe veszi. S most újra ismételhetjük a Siéyes abbé szavait, a melyeket egy századdal előbb a harmadik rendről mondott. Micsoda a proletariatus? Semmi; és mivé kell fejlődnie? Mindenné.

Az általános szavazati jog, ha nem teremtette is meg kizárólag ezt az eredményt, mégis hatalmasan befolyt annak létrejöttére. Lassallenak igaza volt, midőn azt tanácsolta a munkásoknak, hogy mindenekelőtt küzdjék ki a politikai jogokat, mert ez azon eszköz, a melyeknek segítségével a törvényhozás útján megváltoztathatják a munka helyzetét és viszonyait és következtésképen anyagi helyzetükön is javíthatnak. Különös és szinte hihetetlen, hogy Bismarck volt az, a ki ezt a hatalmas fegyvert a socialis democratia kezébe adta. A vas-kancellárnak, hogy tervbe vett nagy célját, a német egységet, létesíthesse, szüksége volt Germania összes népeinek szavaza-

tára. És ezért a Ferencz József által ajánlott conföderatióval szemben már 1863 februárban azon javaslattal állott elő, a kormányt egy általános szavazati jog alapján választott nemzetgyűlés vegye a kezébe. És 1866-ban május 1-én, a porosz-osztrák háború előestéjén, újra föllevenítette ezen ajánlatát. És a következő évben már látjuk az eszme kivitelét az északnémet-szövetség alkotmányában. Bismarck bizonyára távolról sem sejtette, hogy az általános szavazati jog oly hatalmas fegyverré fog alakulni a socialis democrazia kezében, s hogy nemsokára ez lesz az az archimedesi emeltyű, a melylyel a socialisták Németország politikai és társadalmi rendszerét sarkaiból kimozdítandják. Azonban a socialisták ezt azonnal észrevették. Az 1867 január 27-iki *Socialdemocrat* alig tud kifejezést adni az általános szavazati jog fölött érzett örömeinek, s czikkét ezen szavakkal zárja be: «Most már van egy rendelkezésünkre álló hadseregünk és mi tudni fogjuk azt jól fölhasználni».

S a hadsereg katonái tömegestől özőnlenek Németország minden vidékeiről, s a hívó szózatra úgy bujnak elő, mint *Adelchi* elnyomott rabszolgái:

Dai boschi, dalle arse fucine stridenti,
 Dai solchi bagnati di servo sudor.
 (A rengetegekből, a sístergő műhelyekből,
 A szolgálai verítékkal áztatott barázdákból.)

A socialis reactio eme mozgalmi mindez ideig csak a városi választókerületekben, a nagy gyáriparral bíró vidékeken és az evang. vallású kompakt lakosságú nagy central városokban léptek föl; de világos jelek tanúskodnak arról, hogy az újító szellem folyton terjed a falusi, tanyai nép között is és a katolikusok is kezdenek abban osztozni. Szóval látszik, hogy napról-napra általánosabb jelleget ölt föl. A világtörténelem nem mutat föl egy népmozgalmat sem, a melyet ehhez lehetne hasonlítani, akár annak hatalmát és erőfeszítését, vagy azon radikális változásokat tekintjük, a melyeknek elérésére irányul. Czélja a most létező társadalmi viszonyokat mind megszüntetni, s ezek helyett azon egyetlen szabályt fölállítani, a mely szerint a társadalmat alkotó egyének mindegyike csak ember és pedig egyenlően ember. Ez azon egyetlen szabály, mondják az újító németek, a mely szerint az egységes társadalom fönnállhat s egyszersmind igazságos, törvényes is lesz. S úgy a német bölcsészet, mint a nemzetgazdászati és egyéb tudományok arra törekednek, hogy népszerűvé

tegyék ezt a fölfogást. S ezért természetes ez a jelenlegi társadalom ellen irányuló általános rendülés, mert mindennap úgy állítják azt a nép elébe, mint a kormányrendszerre emelt erőszakosságot, mint egy épületet, a melyben még mindig a múlt századok igazságtalansága, bitorlása és gyalázatosságai kerülnek színre. Mindeddig az épület fenn bírta magát tartani, mert az uralkodó érdekek összetartása, sőt a kizsákmányolt és elnyomott tömegek tétlensége támogatta azt. De lassankint lehúll a hólyag az elnyomottak szemeiről, s a proletariatus, ez a tömérdek Briaraeus, megrázza lánczait s fenyegetőleg fordul azon socialis piramis ellen, a melynek súlya alatt nyomorban, szolgaságban nyög. De már érzi, kezdi fölfogni természetes jogait; és a nyomor által reá rótt nélkülözések, a melyeket a szenvedett igazságtalanság tudata még keserűbbekké tesz, a végletekig fölingelheti őt, s akkor haragja féktelen, boszúja kegyetlen leend!

II.

Miként már mondtuk, Lassalle volt az első Németországban, a ki meghazudtolta az uralkodó tőke állításait és napfényre hozta azon eszközöket, a melyek segélyével hatalmába tartja és rabságra kárhoztatja a proletáriátust. Habár nem Lassalle teremtette meg a német socialismust, mégis az övé az érdem, hogy tudományos alapra állította azt és oly praktikus eszközöket bocsátott rendelkezésére, a melyekkel — ha ugyan ez egyáltalában lehetséges — győzedelmeskedhetik.

Lasalle Ferdinand szenvedélyes jellemű férfiú volt, a kiben ezenfölül meg voltak mindazon sajátságok, a melyek képesítették őt arra, hogy korának történetébe befolyjon. Kielégíthetetlen tudomány-szomjával lankadatlan munkakedv és folyton forrongó energia párosult; s ő maga is meghatározta, kifejezte ideálját, a maga elé tűzött hivatást, ezen két szóval: «gondolkozni és küzdeni». Tanulmányozni a történelemben az eszmék fejlődését, hogy a múlt intései alapján jobban megérthesse a jelent s azután, az emberi események örvényébe rohanva, dominálni és vezetni, fejleszteni azokat egy előre meghatározott, megjósolt cél felé: — ez volt, és méltó ambíciója volt ezen fékezetlen jellemű géniusznak. Lassalle, kortársaihoz hasonlóan, magába szívta Hegel történelmi bölcsészetét, a ki az *eszmét* az idők

folyamán most ez, vagy amaz népnél, megtestesülve mutatta be, a mint a civilisatio nyomról-nyomra fejlődött. Melyik volt a tizenkilencedik század eszméje? S melyik nép volt hivatva arra, hogy annak prófétája, zászlóvivője legyen? Világos volt előtte, hogy az eszme a socialis kérdés, a proletariatus megváltása, a századunkon szégyenfoltként égő szolgaság, a munka rabigájának eltörlése. A nemzet pedig, a melyre ezen magasztos föladat kivitele bizva van, nem lehetett más, mint a modern, egyesült német nemzet. Midőn ez az eszme Lassalle agyában megfogamzott, élete, végzete el volt határozva. Lemondott philosophiai tanszékéről, hogy korának politikai és társadalmi agitacioi közé vesse magát. Küzdelmeit kezdetben alig koronázta siker; de azért az övé a dicsőség, hogy az első lökést ő adta azon mozgalomnak, a mely azóta folyton növekedett és napjainkban már Németország közelében a legfontosabb szerepet játsza.

Azon eszme, a melyből Lassalle kiindult, s a mely leginkább közreműködött arra, hogy eszméit és törekvését népszerűvé tegye, «a munkabér vastörvénye» volt — *das eherne Lohngesetz*, — törvény, a melyet — bár nem ő találta föl azt¹ — oly alakba tudott önteni és úgy tudott értelmezni, hogy az élénk színekkel festvén a munkások nyomorult helyzetét, nagyban előmozdította agitatioinak sikerét. Ezen törvény értelmében a munkabér állandóan azon szükséges kiadásokhoz van szabva, a mely a munkásnak saját és családja főtartására szükséges, *maximum* tehát akkor mikor a munkakinálat csekély, és *minimum* akkor, mikor a munkakinálat igen nagy. A munkás sorsa mindig ezen két szélsőség között lebeg és — különböző és sokféleképen komplikált okokból — sohasem állandó sokáig sem a *maximum* sem a *minimum*. A munkás tehát sohasem képes ezen két ellentét határain túlmenni és ha javulást remél, azt csak ezeken belül várhatja. A mi annyit jelent, hogy örökké munkás marad, a ki a tőkétől függ és annak a rabszolgája, a ki neki munkát ad: szóval proletár.

Vajjon szabad-e túrnunk a dolgok ilyen állapotát? Vajjon összegeztethető-e — nem az emberszeretettel, hanem — a józan és gon-

¹ Kulemann Die Socialdemocratia und deren Bekämpfung. Eine Studie zur Reform des Socialistengesetzes — 1890) kimutatja, hogy Lassalle ezen törvénye alapján nem más, mint a Malthus népesedési és a Ricardo érték-teóriájának combinatioja.

dos politikával, hogy egy ily számos és jobb sorsra érdemes, mert tevékeny néposztályt átengedünk a nyomornak és az örökös kétségbeesésnek? Vajjon igazságos és méltányos-e, hogy nohá a munka a forrása minden gazdagságnak — maga Smith Ádám írta ezt — a munkás lássa, hogy minden fáradságának hasznát a tőkepenzes élvezzi, a ki őt foglalkoztatja a nélkül, hogy ő abból valamit megtakaríthatna és félre tehetne? Vajjon nem abban rejlik-e mindennek az oka, hogy a főnálló politikai és társadalmi rendszerek alakjában rosszak és igazságtalanok? Vizsgáljuk tehát meg, vajjon a kapitálisták elvei és jogai méltányosak, igazságosak-e és hogy vajjon helyes-e az a tudomány, a melyre támaszkodva mostani hatalmuknak alapját megvetették.

De Lassalle előtt a munkás kérdés nem csak nemzetgazdászati, hanem egyszersmind politikai fontosságú is volt. Az ő felfogása szerint első sorban is az állam, mint a társadalmi kötelességek orgánusának szerkezetét kellett megvizsgálni és meggyőződést szerezni arról, hogy megfelel-e az ezen feladattal járó követelményeknek. De ki képezte az államot az ő idejében? Egy kisebbség. Az úgynevezett felsőbb néposztályok bitorolták azt kizárólag saját hasznukra és előnyükre; és a nép, vagyis a nemzet 96 perzentje, Lassalle számítása szerint, a szó szoros értelmében ki volt onnan zárva. Ez kétségbevonhatatlan igazságtalanság. A nép nem abstract valami, mint azt eddig tekinteni szerették, hanem való és tényleges lény; a nép is hatalom és mint ilyennek, neki is részt kell vennie az állam megalkotásában. «Kicsoda az állam?» — kérdezte Lassalle egyik fölolvasásában, a melyet Berlinben a munkások előtt tartott. «Az államot önök képezik; önök, a népesség 96 perzentje. Minden politikai hatalom az önök birtoka kellene, hogy legyen, hogy önöktől eredjen az és önökért legyen; s az állam végczélja az önök java és az önök helyzetének javítása kellene, hogy legyen, és pedig azért, mert az önök java nem pusztán egy néposztály, hanem az egész nemzet érdeke.» És aztán a Hegel-féle történelmi bölselet nyomdokain haladva kifejtette hallgatói előtt, hogy a proletariatus emancipációja lesz a társadalmi evolutiók utolsó eseménye. A lefolyt század fölszabadította a polgárságot; a tizenkilencedik századnak föl kell szabadítania a negyedik osztályt. A polgárság tényleg meg akarja állítani a történelem folyását és kifejlődését a jelen epochában, midőn diadalra jutott és győzött, mert egy olyan államot alakított és szervezett, a mely a polgári osztály érdekeit és kiváltságait védi; egy bitorló hatalmi

rendszert, a mely csak azokat védi és pártfogolja, a kiknek vagyona van, — a kiknek semmijük sincs, magukra vessenek. De az új aera állama, a nemzeti gazdagságot megteremtő munkás nép állama egészen másforma kell, hogy legyen. Ennek kötelessége proclamálni — nem a platonicus, hanem — a valódi szabadságot, a mely az érdekek solidaritásának biztossága nélkül nem képzelhető, s a melynek megszilárdulásához az összes társadalmi erők közreműködésének közössége és kölcsönössége szükséges. Ezen államnak megteremtése a nagy munkás osztály föladata, mert csakis ez — mint a népesség zöme és absolut többsége — képes ezen változás előidézésére. Ez volt Lassalle fogalma az államról.

«Nem engedhető meg» — írta — «hogy miután már az egyik ember birtokjoga a másik fölött és ennek közvetlen kihasználására; nem létezik, létezzék ez a birtokjog annak közvetett kihasználásra; vagyis más szóval, nem engedhető meg, hogy míg a munkás teljesen szabadon fejlesztheti ki tehetségeit és egyedüli ura saját munkájának, addig ezen munka gyümölcse kizárólag a gazda (munkaadó) magán tulajdona legyen, és pedig egyedül azon okból, mert a munkához szükséges eszközök és befektetések a gazda tulajdona». És érveléseit szokott módon a Hegel nyomdokain tovább folytatja és bebizonyítja, hogy a civilisatio haladása világosan a rabszolgaság ezen utolsó maradványának eltörlésére fog vezetni. A személyes rabszolgaság helyét, korunkban, midőn a munka a tőkétől függ, a feudalis szolgaság foglalta el, a melynek gyalázatosságát — a számtalan egyéb okokon kívül — még az is növeli, hogy a szolgaság előbbi formája biztosította a rabszolga existenciáját, míg a jelenlegi arról nem gondoskodik. Az államnak, a civilisatio jelen előrehaladt állapotában, kötelessége volna elismerni, hogy a munka nemesít, és oda kellene hatnia, hogy a munka, a mely mind a mai napig a tőkétől függ, az alól fölszabadulva, fölébe kerekedjék és uralja azt. És akkor minden rendjén lesz: mert a munka az, a mely teremt és létrehoz, míg a tőke sem az egyikre, sem a másikra nem képes.

Ezek voltak azon eszmék, a melyek Lassallet azon meggyőződésre vezették, hogy a munkás osztály helyzetében tényleges javulást csakis a jelenlegi iparrendszer alapos és gyökeres újjászervezése és a munkabér kérdésének új megoldása hozhat létre; oly módon, hogy a munkás osztály, sokkal nagyobb arányokban, mint most, élvezhesse munkájának gyümölcsét. Lassalle nem bízott a takarékpénztárakban,

sem Schultze-Delitzsch hitelbankjaiban, a melyek «alkalmasak, irta — arra, hogy a munkásokra nehezüdő egynémely bajon könnyítsenek, de teljesen elégtelenek arra, hogy a munkás osztályt a *normális* viszonyok közé helyezték». Erre a célra sokkal gyökeresebb újítások szükségesek. A leggyökeresebb intézkedés volna, eltörölni a munkabéren nyugvó munka-rendszert, és helyébe a collectiv munkarendszert hozni be; ez volna a logicus megoldás egyedüli módja, a mely visszaállítaná a munka, mint élő, működő lényeg méltóságát és uralmát a tőke fölött, a mely, mint élettelen, tétlen lényeg, sem nem működik, sem létre nem hoz. De ezt a megoldást, a mely felé — Lassalle véleménye szerint — a *civilisatio* közeledik, korunk még nem képes létrehozni. S ezért ő egyelőre az állam által kölcsönzendő pénzen a *Productivgenossenschaften* létesítése által akart a munkások helyzetén javítani, a mely szövetkezetek átmenetet képezhetnének és előjelei volnának az új aerának.

Lassalle meghalt (1864 aug. 31), még előbb, mintsem terveinek kiviteléhez hozzá foghatott volna. Azon barátság, a melylyel Bismarck őt megtisztelte, sokakban azt a hiedelmet keltette, hogy a nagy kanczellár a Lassalle *szövetkezeteinek* barátja; sőt egyszer Bebel a Reichstagban, a socialisták ellen irányuló első törvényjavaslat fölött kifejlett vita közben, nyíltan vádolta Bismarckot, hogy, nem tudom én, mily összeg pénzt bocsátott Lassalle rendelkezésére, hogy tervei kivitelét elősegítse. De hitelt kell adnunk Bismarck tagadásának, a melylyel akkor Bebel ezen állítását visszautasította. S mi is azt hiszszük, hogy a külpolitika és a német nemzeti egység kérdése akkor (1863—1864) sokkal jobban elfoglalták Bismarckot, mintsem hogy ő komolyan gondolhatott volna azon fontos és nehéz vállalatra, a melynek kivitelére Lassalle tervei szánva voltak. Bismarck Lassalleban a lángoló hazafiságot szerette és azt a rendíthetetlen meggyőződést, a melylyel ez a német nemzet ügyében és Poroszország jövő nagyságában bízott. Ez a két férfiú csak ezen egy pontra nézve értett egyet; ha komolyan vitázni kezdtek volna a socialismus fölött, sohasem lettek volna barátok.

III.

Hanem míg Lassalle Poroszországban fáradozott, hogy a munkás osztály sorsában javulást hozhasson létre, addig, a kontinensen kívül, Londonban, egy másik német, szintén zsidó, mint Lassalle, egy másik

socialista mozgalmat indított meg, a mely csakhamar messze túlszárnyalta és magába olvasztotta a boroszlói agitator párthiveit is. Ez a férfiú Marx Károly volt. Marx is, ép úgy, mint Lassalle, szenvedélyes philosophus volt, de a politika hullámai őt is csakhamar magukkal ragadták; rövid időn elhagyta tanszékét, hogy a politikai és a társadalmi agitatio terére lépjen, s élete végéig folyton küzdött és vitatkozott.

De, noha a philosophiát, mint hivatásszerű életpályát, már jó korán odahagyta, azért mégis ettől nyert ihletet, ez kormányozta őt egész életében és működését, munkáját, mint reformátor és socialista, folyton a bölcsészethez idomította. Meg volt győződve arról, hogy valamint a hitújítás egy szerzetes munkája volt, ép úgy a társadalmi reformot csak egy philosoph viheti keresztül. És ebben a meggyőződésben, az álmodott socialis forradalom létesítésére közreműködött ő is, tanulmányait, tudományos készségét ezen czélnek szentelvén, a melynek előrevitelében az oroszlanrész neki jutott.

Marx is Hegel követője volt, a ki hitt az eszme történeti kifejlődésében, mint korának gondolkodó ifjúsága általában; de őt hamar megtérítette a Feuerbach humanizmusa, a mely a theologiai Istenen kívül tagadta a lélek és részben az ész létezését is, s nem hagyott mást a világban, csak az embert, a ki immár az egyedüli, valódi és reális lény. Feuerbach humanizmusa szerencsés volt és számtalan hívőre talált. A kritika kimondta utolsó szavát: elérkezett a tagadás utolsó határaihoz, a melyen túl már semmi sem volt! Minthogy a világon nem létezik más reális lény, mint az ember, fölötte és rajta kívül semmi sem létezhetik. Az Isten, az állam, a haza fogalmai, a melyeket a lélek transcendentális képzeté alkotott, chimerák, a melyeknek nincs joguk létezni. Csak a csákány hiányzott még, hogy lerombolja ezt az ócska világot, a melynek romjai alól egy másik kél a napvilágra, a hol «az ember lesz az emberre nézve a legfelsőbb lény».

Marx tehát a Feuerbach humanizmusának követőjévé szegődött, s ezen tanoktól várta a társadalom megújítását. S ez a philosophia a teljesen megfelelt az ő czéljainak. Mert ezen elméleti humanizmus, gyakorlatilag alkalmaztatván, az államot demokraciává, a társadalmat kommunistává alakítja át. De miként lehetne ezen átalakítást véghezvinni? Marx eszméi a kivitelre nézve némileg zavartak. A míg a philosophia terén marad, úgy látszik, hogy ezen átalakulást egy természetes lökés idézi elő, azt mondanánk, hogy egy önkéntes, általános teremtő-folyamat, a mely magától a proletáriátustól ered. De a gyakor-

lati téren Marx elismeri az állam létezésének szükségességét. Azt azonban nem értjük, hogy miként képes ő összeegyeztetni száraz, realis humanizmusát az állam transcendentális fogalmával? De a socialis demokraciának különös erénye az, hogy radicalis elveinek daczára, ha szükség van reá, tud opportunistá lenni, — a mint ezt még majd tapasztalni fogjuk.

Nagy dolog volt ugyan már az is, hogy a proletariatus történelmi irányait és létezésének, jövőjének, mint legfelsőbb politikai hatalomnak jogosultságát, így összefoglalták; de még nem volt minden. A socialismus érdekeit sokkal jobban előmozdította volna az, hogy ha a socialis kérdés különös meghatározása és mibenlétének földelítése következtében sikerült volna ledönteni, vagy legalább megingatni azt a hatalmat, a mely a munkát jelenleg rabszolgaságban tartja. Ezt akarta elérni és erre törekedett Marx *A Tőke*¹ című munkájában. Hogyan születik a tőke? kérdezi Marx. És kevés szóval hamar megmagyarázza nekünk. Egy vállalkozónak vagy egy tőkepénzesnek egy bizonyos üzlet keresztülvitelére a «munkás» árúra van szüksége, és a piacra megy, a hol ezt az árút árulják. Azután az árút az árfolyam szerint fizeti, ép úgy, mint ez a többi árukkal is történik, vagyis azon ár szerint, a mely a létrehozási (Production) költségnek megfelel; ezt a költséget a «munkás» árú esetében azon összeg képviseli, a mely a munkásnak okvetlenül szükséges arra, hogy megélhessen. Hanem a munkás munkája, bármennyire csodálatosnak lássék is ez, jóval többet ér, mint az az ár, a melyért ez a munka meg lőn véve. Mert ha ez nem így volna, a tőkepénzes nem ment volna a piacra, hogy az árút megvegye. Ő például 6 márkáért fogja eladni az egy napi munka gyümölcsét, a melynek megszerzéseért a munkásnak csak ezen összeg felét, vagy talán még kevesebbet adott, mert 3 márka naponkint elégséges a munkás főtartására. Ez a három márkányi értéktöbblet képviseli azon különbséget, a mely a munkaerő ára és a munka gyümölcsének értéke között létezik, s egészen a vállalkozó zsebébe megy. S ez igazságtalanság, mert az értéknek ezen növekedését nem idézhetik elő azon «holt anyagok», a melyek a vállalkozó felszerelését képezik, hanem csakis a munka élő és teremtő hatalma, a mely ezen holt anyagokat kormányozza,

¹ Wittelshöfer nemrég megjelent munkájában: «Untersuchungen über das Kapital» (Tübingen, 1890) a Marx eszméit igen geniális és szép irodalmi nyelven ismerteti.

lévén ezek, magától érthetően, képtelenek a munkára, vagy bárminek létrehozására. Már most ez az értéktöbblet, a melyet a vállalkozó zsebre rak, egy mindennap ismétlődő lopás, a melyet a tőkepenés a munkás kárára elkövet. Ha tekintetbe vesszük azon óriási fejlődést, a melyet napjainkban a termelő ipar elért, ez a lopás oly végtelen arányokat ölt, hogy szinte megijedünk tőle. A tőke, Marx ítélete szerint, ezen bűnös eljárás eredménye.

A tőkének ezen, Marx által megteremtett definitiója a gyakorlatban sokkal nagyobb hatást idézett elő, mint eddigi philosophiai érvelései. Mert hidegvérrel és nyugodtan mutatta meg a mostani társadalmon rágódó rákfenét s a modern szegénység gyalázatos okozóját.¹ Ezeket a bajokat gyökeres kúrával akart segíteni. Minden rosznak kútfeje világosan a tőke-termelés jelenlegi hibás rendszere, a mely a társadalmat két, ellenséges táborra osztja: a termelők és a munkások, a milliomosok és az éhenhalók osztályára. Ezt a rendszert meg kell változtatni. Marx is átugrotta az árkot — hogyan?! — mint pár évvel később maga Lassalle is — és abban állapodik meg, hogy a munkabérrendszert el kell törölni és a tőke-termelés helyébe a collectiv-termelés rendszerét kell behozni. Ez azon gyökeres megoldás, a mely által a socialdemokraták mindazon nyomort és nemzetgazdasági hátrányt akarják megszüntetni, a mely eddig a föld lakóit gyötörte.

Ezzel Marx csak egy régi eszméjének adott kifejezést, mert már ifjúkorában a *Rheinische Zeitungban* szomorúan aggódott «azon millió és millió néma szegények sorsa fölött, a kiket a nyomorúság megfoszt azon lehetőségtől, hogy erejüket, tehetségüket szabadon fejleszthessék és a civilisatio gyümölcseit élvezhessék». Social-politikai nézetei és elvei miatt kénytelen volt Franciaországba emigrálni, majd Párisból Brüsszelbe, mert Párisban is folytatván a *Vorwärts* lapban heves támadásait a porosz kormány ellen, Guizot minister a porosz kormány kérelmére kitiltotta Marxt Franciaországból. Brüsszelben kapta meg a londoni communista liga központi bizottságának fölszólítását, a mely meghívta őt, hogy csatlakozzék ezen egyesülethez. Marx elfogadta a meghívást és a Londonban 1847-ben tartott Egyetemes congressus elfogadta egy manifestumát, a melyet úgy tekinthetünk,

¹ Én csak Marx álláspontjáról szemlélem a dolgokat és tanait sem nem helyeslem, sem meg nem czáfolom. Ellene és mellette már sokan irtak és beszéltek: e rövid tanulmánynak nem célja azokat ismertetni.

mint a mostani nemzetközi socialis democratia első nyilvánosságra hozott kijelentését.

Ez a manifestum a társadalmi osztályok megszűnését hirdette, a melyek mind eltűnnek és egyesülnek a proletariatus méhében. A hűbéruralom már egy század óta nem létezik, hanem a polgári rend, a mely azt megölte, elfoglalta a helyét és leigázta, igazságtalan, gyalázatos eszközökkel hasznára fordította a társadalom teremtő képességeit, zsoldossá alacsonyítván a munkást, a kinek csak annyit fizet, a mennyi épen elég arra, hogy éhen meg ne haljon. Ez — tekinteten kívül hagyva azt, hogy nem a polgári rend egyes hibájából — kikerülhetetlen következménye a munkabér-rendszernek, a mely megengedi, hogy a munkások fáradságainak gyümölcseit azok zsebeljék be, a kik nem dolgoznak. El kell törülni ezt a rendszert és helyette másikat behozni, a melyben a vagyon, a tőke ne kevesek gyüölöletes kiváltsága legyen, hanem köztulajdon, oly módon, hogy a társadalmi erők mind, kivétel nélkül és együttesen közreműködhessenek annak gyümölcsöztetésére. Hogy pedig ezen célzt elérhesse, Marx manifestuma azt a tanácsot adta a proletariatusnak — a mint ezt annak idején Lassalle is tette — hogy igyekezzék megszerezni a politikai jogokat, a melyek segélyével elveheti a polgári rend tőkét, s úgy a tőkét, mint az egyéb termelési berendezéseket az államra ruházhatja át, az államra, a mely végre maga, a kormányzótestületté alakult proletariatus lett. A manifestum ezen szavakkal végződött: «A communisták nem igyekeznek elrejtteni szándékukat. Sőt nyíltan bevallják, hogy céljukat csak a jelenlegi társadalmi rendszer erőszakos fölforgatása által érhetik el. A magasan állók reszkessenek egy communista forradalom előtt. A proletariatus csak a lánczait vesztheti el, míg helyettük egy egész világot nyerhet. Az egész világ proletárjai, egyesüljete!»

A londoni communista liga ezután nemsokára föloszlott a párt kebelében támadt viszályok következtében, mert némelyek az idealis communismus megteremtésére a gyilkosság, gyújtogatás és erőszak eszközeit is föl akarták használni, mások pedig nem. De szelleme tovább élt a nemzetközi ligában, a melyet maga Marx alapított 1864-ben Londonban. Ennek a programmja ugyanazonos volt a communista ligáéval; és Marx, az új liga bemutatása alkalmával tényleg ugyanazon fölkiáltással kezdte meg a fölhívását, mint a melylyel az 1847-ki manifestumot bevégezte: «Minden nemzet proletárjai,

egyesüljete!» De a nemzetközi liga élete is rövid volt. Ennek oka is a nézetkülönbség volt, a mely a párisi communismus után támadt a liga kebelében. Némelyek, és közöttük Marx is, meg akarták őrizni az állam eszméjét az újan születendő collectiv társadalomban; mások pedig, a kiknek élén az orosz nihilista, Bakunin állott, Proudhon nézetét osztották, a mely szerint «az állam legvalódibb formája az anarchia».

IV.

Ez a két férfiú, Marx és Lassalle, vezette, születése után mindjárt, a német socialis democratia mozgalmát. De, a mint már fentebb említettem, a Lassalle által keltett mozgalom csakhamar egyesült és eltűnt abban a sokkal nagyobbban, a melyet Marx indított meg.

Lassalle 1864 augusztus 31-én halt meg, báró Racovitza golyójától találva, és 28 nappal rá, Marx fáradhatatlan tevékenysége következtében megszületett a londoni nemzetközi liga. Ennek létesülése gondolatokba ejtette a német socialistákat, a kiknek még kevés követőjük akadt hazájukban. Az, a mely mindennél jobban csábította a képzelmet, az új szövetség nemzetközi jellege volt. És valóban, a ki figyelmesen vizsgálta a socialismust, belátta, hogy annak más jellege nem lehet. Egyetemesnek és általánosnak kellett lennie, mert az egész világ proletárjainak érdekeit képviselte. Attól a pillanattól kezdve tehát, a midőn a nemzetközi liga megalakult, a Lassalle eszméje, a melynek megtestesülése akkor a német munkások szövetsége volt, kezdte elveszteni népszerűségét és hatalmát. Sokan hibának és együgyűségnek tartották Bismarcktól várni — a mint Lassalle akarta — azon mozgalom kiindulását, a mely hivatva van a társadalmat újjáteremteni és Poroszországot megtéríteni. A mozgalom körének ezen megszorítása már kezdetben többeket elkedvetlenített Lassalle követői közül, leginkább azt a tevékeny pártot, a mely ép annyira gyűlölte Poroszországot, mint a hogy Lassalle szerette azt.¹ Ezen kedvetlenek egy külön párttá kezdtek alakulni, s csakhamar akadt is két zászlóvivőjük, a mostani socialisták két vezérférfia: Liebknecht és Bebel, az első orvos, a második egy lipesei kádár. Ezek ketten voltak szerzői egy javaslatnak, a mely az egyesülést a nemzetközi ligával, és annak

¹ Rae, Contemporary Socialism, Macmillan & Co. London, 1889.

programját elfogadásra ajánlotta. A javaslat 1868-ban, a szövetség egyetemes congressusában, az elnök Schweitzer leghevesebb ellenzése daczára nagy többséggel el lőn fogadva. S noha Schweitzernek a következő évben sikerült Liebknechtet és Bebelt a szövetségből, mint a munkás-érdekek árulóit kizárni, Lassalle és eszméje már lejártá magát, és ez a személyeskedés sem tudta azt többé megmenteni.

Liebknecht és Bebel nem sokáig késtek a megtorlással; 1869 augusztus 7-re Eisenachban egy congressust hirdettek, hogy ott a tagok közti kiegyezést és közeledést megkísértsék s egy közös programot állapítsanak meg. A congressus tényleg meg is lőn tartva közel 300 képviselő részvételével, a kik csaknem ugyanannyi munkásszövetkezetet képviseltek; de az óhajtott kiegyezés helyett tökéletes szakadás következett be. A congressus az internationalis mozgalomhoz csatlakozott. Bebelnek sikerült keresztülvinni programját, a mely alapjában a nemzetközi liga tanainak fordítása volt; s a szövetség, mint a londoni nemzetközi liga fiókja «a munka socialis pártja» elnevezés alatt újjáalakult.

Mindazonáltal ez a pártszakadás nagy károkat okozott a socialis mozgalomnak, már csak azért is, mert a kormány sikeresebben küzdhetett ellenük, — s ezért a Lassallianusok és Internationalisták keresték az egyezkedés lehetőségét. A kiegyezés végre 1875-ben, a góthai congressuson sikerült, a mely nagyrészen az Internationalisták programját fogadta el. Lassalle programjából csak az állam segítségével szervezett Produktivgenossenschaften eszméjét tartotta meg, és — inkább csak a Lassalle követőinek hizelegvén — kimondotta, hogy: «obgleich zunächst im nationalem Rahmen wirkend, ist des internationalen Charakters der Arbeiterbewegung bewusst». Tehát nagyon kevés, vagy épen semmi sem volt a góthai programban Lassalle eszméiből; sőt még a Productivgenossenschaften eszméje is irott malaszt maradt. Egy tekintélyes író, Kulemann, a Reichstag tagja,¹ biztosít bennünket, hogy a socialismus — will jetzt meist von diesem ihrem erstgeborenen Kinde nichts mehr wissen. És pedig azon jellemző okból nem, mert a Lassalle által tervezett termelő szövetségek új «polgárokat» hoznának létre. S azért nem érdemes fölforgatni a világot, hogy újra megteremtsük ezt az átkozott néposztályt!

¹ Die Socialdemocratie und deren Bekämpfung. — Eine Studie zur Reform des Socialistengesetzes; Berlin, 1890.

Most már a gothai programm képezi a német socialis democratia evangéliumát, sőt mondhatjuk, az egész világot,² a mennyiben csaknem minden nemzet socialistái elfogadták azt. 1.500.000 német választó adta szavazatát erre a programra a legutóbbi választások alkalmával. A kik, mintha csak a Mephistopheles átkozódását választották volna jelszó gyanánt:

Alles, was bestehet,
Ist werth, dass es zu Grunde gehet,

fenekestől föl akarják forgatni a jelenlegi politikai rendszereket, hogy helyette az úgynevezett collectiv államot állítsák föl, a melyben a réginek még csak a nyoma sem lesz föltalálható.

De miként fog létesülni és végbemenni ez az átváltozás, ez az átmenet a régi rendszerből az újba? Vajjon könnyen fog-e ez menni és simán? Mert végre is kikerülhetetlenül oda jutunk, hogy az, a kinek van, ad annak, a kinek nincs: «A mid van, földjeid, házaid, tőkéid, gyáraid és teremtő gépeid nem lesznek többé a tiéd, hanem közvagyon lesz, a mely a közös munka végzésére, a közjólét emelésére fog szolgálni, s a melynek gyümölcseit mindenki egyformán élvezi». És vajjon az, a kihez ez a fölszólítás intézve lesz, nem fog-e ellenkezni? Úgy látszik, hogy nem; legalább a socialisták ezt hirdetik. Ők legalább nyíltan és világosan kijelentik, hogy a socialis democratia kerüli az erőszakot. Lassalle is kerülte azt; sőt maga Marx is, a ki kárhoztatta a zendülést, a forradalmat, az izgatást, a melyek ugyan «képesek ledönteni egy dynastiát, de nem alkalmasak arra, hogy létrehozzák, vagy előmozdítsák a társadalom újjáalakulását, sőt talán hátráltatják azt». És magától értetődik, hogy a socialisták jelenlegi vezérei, Liebknecht, Bebel, Auer, Hasenclever és társaik is mind kerülik azt. S midőn azt vetették szemükre, hogy céljaikat erőszakos eszközökkel akarják elérni, mindnyájan hevesen kikeltek a vád ellen és védelmezték magukat. Ennek az átalakulásnak békés úton — auf friedlichem Wege — sőt — mit gesetzlichen Mitteln, kell történnie, mondja a gothai programm. A mivel azt akarják jelezni, hogy ez a nagy evolutio a civilisatio következetes és természetes fejlődése következtében, mint az emberi dolgok rendjében létrejövő fatalis változás fog megtörténni. Azon meggyőződés, a mely-

² Zacher: Die Rothe Internationale; Berlin, 1889.

lyel a socialisták a társadalom ezen újjászületésében hisznek, szilárd és megdönthetetlen, sőt hasonlít a fanatismushoz. Grad beszéli,¹ hogy egy alkalommal Liebknecht collegájával a Reichstag folyosóin beszélgetve, ez azt mondta neki: «Ha majd Németországnak 60 millió lakosa lesz, a kormány, a politikai választások általánossága következtében, a munkások hatalmába kerül, akkor mi leszünk a birodalom urai».

A socialis democratia győzelmébe vetett ezen szilárd és rendíthetetlen bizalmat a socialisták azon mély meggyőződése magyarázza meg, a mely szerint azt hiszik, hogy a jelenlegi társadalmi szervezet minden ethikus alapot nélkülöz. Bebel többször elmondta már a Reichstagban, hogy «az összes modern tudományok a mi ézeljainkért küzdenek». Es valóban, a kritika a tömeg lelkiismeretében megingatta a vallási dogma alapját, a társadalmi kasztok ezen hatalmas oszlopát, és most azon működik, hogy lerontsa a jog történeti szellemét és méltányosságát, a melylyel szemben a természetes jogok dogmáját állítja föl. Az így megingatott és folyton düledező társadalom már csak a főnnálló társadalmi érdekek támogatásával és hatalmával tengődik. De az egész már lézeng, mert nincs benne élet, és a moralis szellem nem tartja össze a széthulló tagokat. Minden pillanatban várható, hogy rombadől és elpusztul. A régi hűbérúri társadalmi rendszer mellett legalább néhány költői illusio, vagy vallási képzelődés szólt, a melyek, ha nem igazolták is annak létjogát, de legalább megmagyarázták azt. De vajjon mit lehet a mostani társadalmi rendszer védelmére fölhozni, a mely a gyöngét az erős karmai közé dobja, hogy ez kiszívja vérét, s azután gúnyt űzzön a szerencsétlenből, ha segélyért könyörög, azt mondván neki: «Segíts magadon, nyomorult!» Vajjon a tudomány, a mely megsemmisítette a királyok Istentől eredő jogait, ezeknek fölébe helyezné, vagy elismerné a tőke jogait, azon tőkéét, a mely a proletariatus fáradságának és veritékének gyümölese, s e szerint az ő tulajdona is? Nincs tartozás, sem követelés, — s ha a socialisták meg akarják égetni a tőkepenészek főkönyveit, ezzel csak jogukat gyakorolják és nem követnek el erőszakot.

¹ Le socialisme d'État dans d'empire allemand. — Revue des deux Mondes, 1887 nov. 1.

V.

A socialis democratia ezen óriási növekedése, a mely nyíltan bevallotta, hogy szándéka a fönnálló politikai és társadalmi rendszert ledönteni, már régóta foglalkoztatja a német kormányt. A kormány mindent megtett, a mit csak tehetett, hogy administratív úton megakaszsa a mozgalmat és végét vesse annak. De két ízben is (1874-ben és 1876-ban) megkísérlett azon törekvése, hogy a Reichstagban a sajtószabadság és a gyűlésezési engedély megszorítására vonatkozó törvényjavaslatokat keresztülvigye, mindig megghiúsult. De 1878-ban a Hödel (május 11) és a Nobiling (junius 2) merénylete a császár élete ellen, a közvéleményt lefegyverezte és némileg megnyerte a kormány megszorító törekvéseinek, és a Reichstag (1878 jun. 21-én) meghozta a socialisták ellen irányuló törvényt, a mely csak a mult (1890) év elején lőn visszavonva.

De föl kell tennünk, hogy absolut semmi összefüggés nem létezik ezen merényletek és a socialis democratia között, természetesen azon mérsekelt socialistákat értve itt, a kik pártvezérek, Liebknecht és Bebel nézeteit és elveit vallják. Hödel és Nobiling nem voltak tagjai a socialis democratia pártjának, és a merénylet elkövetésekor talán az orosz nihilizmus legatávalóbb terveit szolgálták. De a közrémület azon pillanatában a Reichstag és a kormány csak egy szövetkezetet látott maga előtt, a mely a rend és a fönnálló társadalom megszüntetését követelte. Ha a socialistákat nem lehet is — mondták a repressio emberei — egyenesen ezen merényletek elkövetésével vádolni, mégis okai és előidézői lehettek azoknak tanaik megmételvező hatásánál fogva, a mely ösztönözhetette a gyilkosokat, hogy fegyvert ragadjanak kezükbe. S nem volt nehéz a kormánynak azt a véleményt elterjeszteni, hogy a socialis democratia, hivatalos kijelentései daczára, a melyek szerint csak békés úton óhajt terjeszkedni, — a valóságban és a kivitelben nem utasítja vissza az erőszakot is. Szóval, a törvény keresztülment és a socialisták ki lőnek közösitve.

Azonban az 1878 október 21. törvény — noha annak szigorú és sujtó intézkedései erélyesen lőnek alkalmazva és ezáltal a socialisták társadalmi élete és fejlődése megbénult is — mégsem vezetett azon eredményre, a melyet tőle a törvény alkotói vártak. Sőt ellenkezőleg: újra bebizonyult az az igazság, hogy az eszméket önkénylyel és erő-

szakkal megsemmisíteni nem lehet. A socialis democratia, miután a nyilvánosság teréről ki lőn tiltva, titkos úton terjeszkedett és nemcsak hogy életben maradt, hanem még erősödött is és állandóan, biztosan haladt a maga elé kitűzött czél felé.

Az október 21-iki törvény egy fontos következménye és eredménye lőn a socialis democratia kebelében — és pedig a socialis elveket a Reichstagban képviselő párt kebelében — előállott szakadás. Ezen párt néhány tagja, köztük Liebknecht, Hasenclever, Bebel és mások azt akarták, hogy a párt a békés jelleget, az ártalmatlanság színezetét öltse magára, hogy így a gyanúnak még árnyékát is elhárítsák, és ezalatt titokban működjenek úgy a kül-, mint a belső földön, a mennyire azt a kivételes rendszabályok és törvények megengedik; szóval, czéljuk volt — scheintodt zu bleiben. Szerintük a jelen viszonyok között ez volt az egyedüli mód, a mely a közügynek nem árt, sőt annak csak használhat. De a párt türelmetlen tagjai, köztük Most és Hasselmann, szintén képviselők a Reichstagban, halani sem akartak a békéről és okosságról. Hasselmann, a ki már a Reichstagban is úgy bélyegezte meg a jelenlegi társadalmat, mint «a banditák egy szövetségét», — az erőszak és a rögtöni zendülés mellett szolt, még ha annak elnyomása és leveretése kétségtelen is; Most pedig, a ki Berlinből ki lőn utasítva és Londonban a Freiheit újságot alapította, mindennap mennydörgött újságja hasábjain, és szavai a véres erőszak, a mindent fölforgató forradalom gyújtó izgatása. Számos kísérlet lőn téve a kiegyezés megvalósítására, hogy a párt tömör egysége újra helyreálljon, de sikertelenül. Most és Hasselmann nem akartak még a Wyden kastélyban (Svájcz) 1880 aug. 20-ára hirdetett congressuson sem megjelenni, mert előrelátható volt a kiegyezés lehetősége.

A wydeni congressus, a melyben Liebknechten és Bebelen kívül még néhány socialista képviselő (Auer, Fritzsche, Wahltheich stb.) is részt vett, igen fontos eseményt képez a német socialis democratia történetében. Ezen a congressuson teljesen a socialista mozgalom mérsékelt áramlata — nevezzük így — jutott diadalra. Mindenekelőtt a socialisták ellen hozott törvény óta a reichsrathi socialista párt által követett taktika teljesen helybenhagyatott, a párt bizalmi szavazatot kapott és továbbra is kezében hagyatott a socialis mozgalom intézése és vezetése; Hasselmann és Most, a párt irányában tanúsított fegyelmetlenségök miatt a párt kebeléből ki lőnek zárva; el lőn határozva,

hogy a közös program és a mozgalom terjesztése érdekében minden erőt ki kell fejteni és minden eszközt föl kell használni, és hogy ezentúl nem csak a reichstagi választásokra, hanem a landtagi, sőt a községi választásokba is be kell folyni; egyszersmind hangsúlyozva lón a socialis mozgalom nemzetközi jellege és természete is, a mely nemzetközi jelleg föntartandó az egész világ, de különösen Németország proletárusainak érdekeire nézve. A párt organuma a *Most Freiheit*-je helyet a *Socialdemocrat* lón, a mely a socialis törvény hozatala óta Zürichben nyomatott. De ki lón mondva az is — és ez talán a Most-Hasselmann-pártnak adott concessió volt — hogy a *Socialdemocrat* hangja ezentúl sokkal radikálisabb legyen; végre — és ez volt a legfontosabb s egyuttal talán szintén kedvezmény az anarchikus pártnak — el lón határozva, hogy a párt programjából kitörültenek a *gesetzliche Mitteln*, a melyek a góthai kiegyezés programjában befoglaltatnak. Ezen új elvekkel és emberekkel lépett a socialis democratia — a Liebknecht-Bebel-áramlat — újra a küzdterre, hogy az álmodott társadalmi újjá születése eljövetelet előkészítse.

Azon viták, a melyek a socialista törvény első tárgyalása és harmadévenkinti megújítása alkalmából kifejlődtek, némi tekintetben a socialis democratia bűnperének tekinthetők, mert a kormány azzal vádolta a socialistákat, hogy a jelenlegi politikai és társadalmi rendszert fölforgatni és pedig erőszakok eszközökkel akarják fölforgatni. És a mint már föntebb is mondtuk, nem volt nehéz a kormánynak ezen állítását bebizonyítani, mert a socialisták nem voltak mindig és mindenütt józanok és előrelátók; s maga a párt organuma is, a zürichi *Socialdemocrat*, a mely a Reichstag mérsékelt socialistáinak eszméit és elveit hirdette, naponkint heves gyujtó frázisokkal emlegette az erőszakot, a romlást, a forradalmat. Sőt mi több, még azon politikai gyilkosság szerzőit is dicsőhymnusokban magasztalta, a melynek II. Sándor ezár áldozatúl esett. De figyelmen kívül hagyva a socialis journalistika ezen túlkapásait, a melynek, a mint már mondtuk, a párt vezérférfiai talán részesei sem voltak, érdekes az a mód, a melylyel a reichstagi socialisták magukat a forradalmi izgatások vádja ellen védelmezték. Azon elvek, a melyeket ezen vád visszavetésére hangoztattak, teljes összefüggésben állanak tanaik összeségével és világosabb fényt vetnek azok lényegére.

Varnagen von Ense így irt ez alkalommal egy barátjának:

«Én hosszasan és mélyen gondolkoztam ezen kérdés fölött: Vajjon kik tulajdonképen a forradalmak előidézői? — S miután harmincz éven keresztül töprenkedtem ezen kérdés fölött, megerősödött bennem az a meggyőződés, a melyet ifjúkoromban szereztem magamnak, hogy t. i. a forradalmak — durch die gemacht werden, gegen welche sie gerichtet werden». Ezek szerint tehát a forradalmárok nem mások, mint «a mindenáron conservatívek». És valóban, ez a német socialis democrata pártvezéreinek a véleménye is. Már a német socialismus patriarkája, Lasselle, a szemére lobbantott *forradalmár* kifejezés ellen védekezvén, így írt: «Sehol a világon nincsenek forradalmárok, csak bábák, a kik segédkeznek egy-egy magzat megszületésénél, a melylyel a társadalom immár terhes». És Bebel, a Reichstag egyik (1886 febr. 17.) ülésén így kiáltott föl: «Ki volna elég örült azt hinni, hogy erőszakos eszközökkel bármilyen társadalmi átalakulás is elérhető, vagy épen, hogy ily eszközökkel egy oly óriási föladat, mint a forradalom biztosan keresztülvihető? A forradalom szükségképen és kétségbevonhatatlanul kitör, de csak akkor, ha a nép vállaira rakott teher már oly nyomasztó, hogy nincs más választás, mint: megszakadni a teher súlya alatt, vagy lerázni azt vállainkról. Csak ekkor tör ki a forradalom. De vajjon ki idézi ezt elő? Azok, a kik — noha ez hatalmukban állott — nem hallgatták meg és nem orvosolták a kellő időben azok bajait, a kik nyomorogtak». — És Liebknecht (1883 jan. 11.) ugyancsak a Reichsratban így nyilatkozott: «Minket azzal vádolnak, hogy forradalmárok vagyunk és hogy erőszakkal akarjuk fölforgatni a dolgok fönnálló rendjét. Mi mindenesetre forradalmárok vagyunk, mert legforróbb óhajtásunk — eine grundstürzende Umgestaltung der heutigen Verhältnisse. — Ez a mi célunk, ez azon pont, a hová mi el akarunk jutni és megkezdett utunkról nem engedjük magunkat letérítettetni sem fenyegetések, sem bárminemű üldözések által; de ezen célunk elérésére nincs szükségünk a forradalomra, vagy legalább is az olyan értelemben vett forradalomra, a mint azt önök nekünk tulajdonítani szeretnék, hogy t. i. vérrel és erőszakkal rontsuk le a fönnálló korlátokat. Mert örült volna az, a ki — tudva, hogy mindazt, a mi legszentebb érdekeink előmozdítására szükséges, békés uton elérheti — ennek daczára is az erőszakhoz és forradalomhoz fordulna. Ezen végletekre a nemzeteknek csak akkor van szükségük, ha megváltásukra minden más út el van zárva: Nur unter dem Gebote der eisernen Nothwendigkeit, die keine andere Möglichkeit offen lässt.

S az uralkodó társadalmi osztály, a kormány föladata, hogy ezen végletek igénybevételét a kellő időben elhárítsa és fölözlegessé tegye: a kormányé, a melynek az ország politikai és nemzetgazdasági segélyforrásai rendelkezésére állanak. Neki csak egy föladata van: egy valódi, abszolút szabadságot biztosítani és — die Gesetze an die Bedürfnisse der Gegenwart anzuschmiegen. Ha ezen föladatát nem teljesíti, ha a közvéleménynek konokul ellene szegül, a bekövetkezendőkért minden felelősség a kormányt terheli».

Mindenki előtt ismeretes, hogy a socialisták mennyire gyűlölik és megvetik a jelenlegi társadalmi rendszert, a mely, szerintük, a munkások rabszolgaságán alapszik. De a socialisták jól tudják, hogy ábrándjaik megvalósítására, hogy t. i. a munkát rabszolgai helyzetéből uralomra emeljék, az erőszaknak semmi hasznát sem vehetik, sőt annak alkalmazása által céljaik megvalósulását is veszélyeztetnék. S ezért várákózó állást foglalnak el, bizva, hogy pártjuk okvetlenül nőni, szaporodni fog, s ha már majd általánosan elterjed, akkor tanaik szükséges következménye a socialismus diadalra jutása leend. Egyelőre tehát várákóznak s igyekeznek a nép alsó osztályaiban terjeszteni, hirdetni és megmagyarázni a párt megváltó tanait és ígét; s megingatva a nép szívében a vallás és a hit alapjait, az egyedüli indokokat, a melyek türelmet adnak a népnek, hogy megnyugodjék a társadalmi ellentétek kegyetlen vas-szigorában: remélik, hogy eljön majd az idő, mikoron a mostani társadalom külsőleg, belsőleg megromogva és megingatva, nem bír többé lábain megállani és önmagától dől össze. S akkor nem is lesz többé szükséges a társadalmat fölforgatni; csak el kell temetni — Untergrabung, nicht Umstürz, — mondták a mérsékelt socialisták a wydeni kastélyban; — szóval «csendesesen fog letűnni» a mostani társadalom.

Érthető tehát, hogy a socialisták ezen ideál dédelgetése következtében Bismarck tövényeit a munkás-szerencsétlenségek és betegségek biztosítására, az elaggott munkások nyugdíjazására stb. csak csillapító szereknek tekintik; de ép így, homöpathiai és a bajok gyökeres orvoslására teljesen alkalmatlan piruláknak tartják azon socialis reform-eszméket is, a melyeket a katedrai socialisták naponkint kieszelnek az egyetemeken.¹ Azt, a mi szerintük a jelenlegi

¹ A. Schaffle nem régen bocsátott közre egy munkát (Die Bekämpfung der Socialdemokratie ohne Ausnahmgesezt, Tübingen, 1890), a melyben a socialis democratia megdöntésére irányuló direct és indirect eszközök egész sorozatát számlálja föl.

társadalom betegségét meggyógyíthatná, a socialisták az utolsó 12 év alatt százszor is elmondták a Reichstagban. A legtúlzóbbak egyike, Hasselmann, a ki beszédének ezen részében mégis némi nyugodtságot és megfontolást tanúsított, bőven és világosan kifejtette a Reichstagban (1878 okt. 10.) a socialis democratia valódi és karakterisztikus fogalmát: «Mi azt akarjuk,» — mondotta, — «hogy a munka gyümölcse, vagyis azon haszon, a melyek az ember saját physikai és észbeli erőinek segítségével létrehoz, annak biztosíttassék, a kit ezen gyümölcs jogosan megillet. Minthogy pedig jelenleg a munka haszna nem azon kezekbe megy, a melyek azt létrehozták, hanem a tőkepénzesek kezeibe, azt akarjuk, hogy a munkások ezen igazságtalan kizsákmányolásának egyszer immáron vége legyen. A munkás manapság nagyobb rabszolga, mint bármikor volt, mert semmi sem képes őt a tőke zsarnokságától megmenteni. Miután a termelés eszközeivel — földekkal, pénzzel, gépekkel, bányákkal — nem bír, a megélhetésre más út nem nyílik számára, mint a legnyomorúttabb: munkaerejének áruba bocsátása! és önök jól tudják, hogy ezen erőt, a mint azt épen az önök legnagyobb nemzetgazdája, Ricardo is elismeri, a munkásnak nem olyan árban fizetik meg, a mint az az ipari börzén jegyezve van, hanem az *eherne Lohngesetz* alapján, épen csak annyit adnak neki, a mennyi szükségképen elég arra, hogy éhen ne haljon. S vajjon fönnállhat-e a dolgok ilyen gyalázatosan igazságtalan és embertelen állapota? — s beszédjét végezvén, a mostani társadalmat «rablók szövetségének» bélyegezte, a mely kifejezése a különben és rendesen csendes és békés Reichsratban az ellenmondások, a tiltakozások soha nem látott és hallott viharát idézte föl.

A socialis democratia, ismételjük, hallani sem akar azon tölületes eszközökről, a melyekkel a társadalmi bajokat nem megszüntetni, csak csillapítani akarják. És nem elégszik meg sem a Bismarck állami socialismusával, sem azon társadalmi reformokkal, a melyeket a doktriner socialisták a kathedrákról hirdetnek. A párt vezérférfiai e pontra nézve több ízben világosan nyilatkoztak a Reichstagban. «A jelenlegi társadalom bajait» — mondta Liebknecht a Reichstagban (1888 márcz. 21.) — «gyökeresen csak egy socialis forradalom gyógyíthatja meg. Ezen bajok, hogy kevés szavakban mondjam el azokat, miután a késő óra a részletesebb elemzést nem engedi meg, ezen bajok a termelés és a fogyasztás közötti viszony helytelenségében, továbbá jelenlegi hibás munkabérrendszerünkben rejlenek. Ezen

okok idézik elő a gazdagság egyenlőtlen és jogtalan eloszlását; a tömeg szegénységét egyrésztől, másrésztől pedig az aránytalan és kevesek kezében összpontosult gazdagságot. A ki igazán barátja a társadalmi reformoknak, mindenekelőtt a termelés és fogyasztás között fönnálló ezen egyenletlenség megszüntetésére törekszik és meggátolja a munkások kizsákmányolását a tőke részéről. Csakis ez volna a szó szoros értelmében vett socialis reform, vagy helyesebben szólva, társadalmi forradalom, a mire tulajdonképen szükségünk van. Az ellenben, a melyet a birodalmi kanczellár socialis reform cím alatt élénk föl-tálat, semmi tekintetben sem socialis reform. A betegség elleni biztosításra szóló törvényjavaslata nem egyéb, mint egy közrendészeti szabályrendelet, a melynek a kedélyeket némileg lecsendesíteni, és szegénységünkön valamit könnyíteni. Ugyanezt mondhatjuk a munkás-szerencsétlenségekre vonatkozó tövényről és azon másik javaslatról is, a melyet a munkaképtelenné vált munkások nyugdíjazására ter-vel.¹ Mindez, nemesak hogy nem megoldása a socialis kérdésnek, hanem — nicht einmal eine Anbahnung der Socialreform.

És ugyancsak Liebknecht folytatólágosan kijelentette, hogy a socialisták, bár szívvel-lélekkel óhajtják a társadalmi forradalmat, azért még sincs szándékukban azt erőszakos eszközökkel előidézni vagy siettetni. «És épen azon oknál fogva» — jegyezte meg — «mert mi úgy tekintjük a történelmet, mint egy egészet, a mely rendszeresen fejlődött ilyenné, nem kívánhatjuk az erőszakos fölforgatást azon értelemben, a mint azt önök föltételezik. Tudjuk, hogy a történelem-nek okozatos fejlődési törvényei vannak, a melyek ellen véteni nem szabad, de nem is lehet, s ezért ugyancsak ezen okból nagyon jól tudjuk azt is, miszerint nem vagyunk oly helyzetben, hogy egy forradalmat idézhessünk elő. Ha volna egész Németországban egy emberünk, a ki a politikával nem mint művészettel, hanem mint tudománnyal — mint azt valóban megérdemelné — foglalkoznék, a ki előtt a socialis reform nem «terra incognita»; ha ismétlem, az új iskolának csak egyetlen igaz bajnoka lenne Németországban, a ki fölfogná és megértené a socialis reform valódi értelmét és horderejét, akkor, uraim — würde spielend die gewaltsame Revolution, die Sie so sehr fürchten, abgewandt werden. — Ellenben mit nyernek önök meg-átalkodott politikai ellenszegülésükkel? Azt nyerik vele, hogy sokkal

¹ Ezen utolsó törvényt a Reichstag csak 1889-ben szavazta meg.

gyorsabban közelednek épen erőszakos forradalom felé, a melyet távol-tartani igyekeznek. Az önök törvényei a socialisták ellen csak ezen eredmény elérését mozdítják elő.»

A socialis democratia programját Bebel is többször fejtegette a Reichstagban, de sohasem oly részletesen és oly magas philosophiai szempontból, mint az 1889 május 29-iki ülésben. «A socialisták — mondta — nem barbárok és egyáltalában nincs szándékukban a polgáriasultságot és a modern kulturát földültni. Sőt ellenkezőleg, czéljuk egy — az idők folyamán és a dolgok természetes fejlődése következtében előállott magasabb kultura gyümölcseit, a születésre és a társadalmi állásra való tekintet nélkül, az emberiség nagyobb tömegével, az egész néppel megosztani» . . . «Ha figyelemmel kísérjük azon történelmi kifejlődést, a melyen hazánk két ezredév alatt keresztülment, látjuk, hogy egyetlen század sem múlt el a nélkül, hogy valamely jelentékeny politikai vagy társadalmi változást elő ne idézett volna. Monarchiák teremtek és tűntek el, aztán a legkülönfélébb politikai és társadalmi rendszerek jöttek létre, hogy ismét eltűnjenek, a melyeket újra szakadatlan átváltozások követtek. Mi még nagyon messze vagyunk a társadalmi kifejlődés utolsó mozzanatától. Nem mondhatja senki sem: ime elérkeztünk a végső határhoz, a melyen túl immár semmit sem várhatunk. Nem, uraim! — önök kénytelenek tovább haladni, s mi vagyunk azok a socialisták, a kik kényszerítjük önöket a haladásra. Minket senki sem kényszeríthet, hogy jóknak és igazságosoknak ismerjük el azon intézményeket, a melyeket önök egyedül saját érdekeik szem előtt tartásával alkottak. Mert itt meggyőződésünk, polgári és társadalmi jogaink forognak kérdésben, olyan dolgok, a melyektől egy császár, egy kancellár, egy parlament sem foszthat meg bennünket, ha százszor törvényt hoznak is.» «Mint párt» — folytatta Bebel egy rövid kitérés után, a melyben a német nemzeti socialismus különös szempontjából érvelt — «mint párt, mi csakis az elérendő és a kitűzött célra nézve egyezünk meg; de a kivitelre nézve már nem értünk egyet, azon egyszerű oknál fogva, hogy a mi programmunk megvalósítása hirtelen és egy csapással keresztül nem vihető; sőt ellenkezőleg, egy hosszú kifejlődésre, vajdásra van szüksége, és vakmerőség volna ezen kifejlődés ellen küzdeni, és azt képzelni, hogy saját egyéni nézeteink szerint teremthetünk egy socialis államot, a nép nagy többségének ellenkező véleménye és valódi, vagy képzelt érdekei daczára. Nem lehet teremteni, egy

meghatározott pillanatban, egy socialis államot, vagy egy nekünk tetsző kormányt; hanem ellenkezőleg, szükséges, hogy a társadalom, mint ilyen, érezze meg annak hiányát és szükségességét, és mi, természetesen ezen érzet fölkeltésére törekszünk. Ez az igaz és igazságos is; mi ezen célra törekszünk, de ez nem bűn, sőt ellenkezőleg, egy olyan jog, a mely minden polgárt megillet». S miután még azt is elmondta volna, hogy a socialis democratia célját nem zavargásokkal akarja elérni, miután tudja, hogy erre az idő még nem érkezett el, és hogy azokat úgyis elnyomnák, Bebel konstataulta, hogy a kivételes törvények a helyett, hogy ártottak volna a pártnak, inkább még hasznára voltak: a mi bizonyítja azon eszmék helyességét, a melyeknek zászlóvivője, s a mely eszmék a természetes kifejlődés kikerülhetetlen törvényei szerint végre is diadalmaskodni fognak. «Minden körülmény» — folytata Bebel — «közre játszik a socialismus kifejlesztésére; az eszmék haladása és tisztulása, a nemzetgazdasági mozgalom, a tőke szaporodása, a termelési rendszer átalakulása, a mely az otthon, egyenként dolgozó munkásokat roppant ipartelepekben tömegesen összegyűjti, a földbirtok fölösttása és a szakszerű földművelés szükségessége, a népnek adott túlságos oktatás, a jelenlegi törvényhozás, sőt még a kormány is, a mely ellenünk agyarkodik. S ilyen körülmények között» — szolt beszédjét végezve — «miért ne tekintenék bizalommal és örömmel a jövőbe; s nem lennénk-e örültek, ha célunkat erőszakos eszközökkel akarnánk elérni? Nem, uraim! nekünk az erőszakra nincs szükségünk, nekünk elég, ha engedjük, hogy a dolgok kövessék a természetes haladás rendjét. Ha a dolgok ezután is úgy folynak, mint a hogy eddig folytak, akkor az eredménynyel csak dicsekedhetünk, és nekünk socialistáknak, minden üldözés, visszaélés daczára is, sok okunk van arra, hogy megelégedjünk a dolgok ilyen menetével. . . . A socialis democratia létezik, a socialis democratia végre is győzni fog — akár tetszik önöknek, akár nem!»

VI.

Ezen eszmék hatása alatt és ezen karakterisztikus önbizalommal küzdenek a socialisták a *plebs* megváltásáért, a mely phönixként fog kiemelkedni a jelenlegi politikai és társadalmi rendszer hamvaiból. De vajjon azon nagy cél, a melyet megvalósítani törekszenek, csak-

ugyan elő van-e írva — a mint ők állítják — a történelem végzetes és kikerülhetetlen törvényei és az emberi társadalom kifejlődése által... vagy pedig nem más, mint hiú ábránd és csalékony fantázia? Vagy más szavakban, a kérdés így hangzik: vajjon azon bajok, a melyekről panaszkodnak, az emberi természetben gyökereznek-e, avagy többé-kevésbbé a főnálló intézmények és rendszerek következményei, úgy, hogy ha ez utóbbiakat megszüntetjük, az elsők is el fognak azokkal tűnni? Ime, ez a kérdés éle.

Lassalle egy alkalommal Schultze-Delitzsch-sel polemizálván, nem mindennapi büszkeséggel ezeket írta: «Minden sort, a melyet leirok, századom tudományával fölfegyverezve (gewappnet mit der Wissenschaft meines Jahrhunderts) írom le». — Tehát a tudomány az — és pedig az angol nemzetgazdasági iskola tudománya — a mely a német socialistáknak fegyvert ad kezükbe, a dolgok rendjének fölforgatására. A kifejlődés egyik állapotból a másikba, szükségképen magában hordja az eszmék kifejlődésének a magvát is. A tulajdon a proletariatus stádiumában nem lehet röbbé *individualista*, mint a polgárság stádiumában, hanem szükségképen *közösnek* kell lennie. Az eszme ezen átalakulásának és kifejlődésének elvén nyugszik a Lassalle-féle socialismus elmélete. «Jedes erworbene Recht» — írja Lassalle legnagyobb munkájában¹ — «also auch dasjenige, welches die heutige Ausbeutung der Arbeit durch das Kapital ermöglicht sofort hinfällig ist zu Unrecht besteht und ohne jede Berechtigung auf Entschädigung fallen muss, so bald die öffentliche Überzeugung sich dahin entwickelt hat, dass dieses erworbene Recht sich mit ihr in Widerspruch steht und somit dem allgemeinen natürlichen Rechte Platz machen muss». — Ezen tan hatása idézte elő a német socialista mozgalmat; s ez a tan napról napra terjed és új hívóket szerez. A szabadelvű Bamberger nem is oly régen mondatta a berlini Reichstagban, hogy a német egyetemi hallgatók az egyetemekről különösen egynémelyikről — nem tudom, melyiket értette ezen *különös* jelző alatt — kikerülve, csaknem mind socialistákká lesznek. «Az összes német irodalmat és tudományt — tette hozzá — megfertőztette és megmérgezte a socialismus dögvésze».

Mindeddig azonban csak a socialista tanok *negatív* részével foglalkoztunk, vagyis azzal, a mely a főnálló társadalmi rendszereket

¹. Das System der erworbenen Rechte.

bírálgatja és elitéli. De miként akarják a socialisták helyettesíteni azon intézményeket, a melyeket eltörölni óhajtanak? Milyen lehet az ő ideális államuk a jövő állama, a melyről oly reményteljesen ábrándoznak, s a melyben nyoma sem leend többé azon bajoknak, a melyek miatt most panaszkodnak?!

A Reichstagban fölvetett ezen kérdésekre és interpellatiókra a socialisták úgy szólván csak üres frázisokkal feleltek, hivatkozva, mint Liebknecht (1883. jan. 11) «az emberiségnek bizonyos kikerülhetetlen természeti törvények szerinti organikus kifejlődésére», vagy mint Bebel fönt idézett beszédjében, a kérdés megoldását és a feleletet a jövőre bízva. Nem ugyan azért, mintha a Reichstagi socialista-pártnak nem volnának szilárd és precis eszméi ezen pontot illetőleg; — hanem azért, mert a socialisták nincsenek egyesülve, s attól félnék, hogy egy úgynevezett hivatalos program összeállítása megingatja a párt összetartását és azon — csak látszólag — tömör egyesülést, a mely a párt tagjai között most is már csak a tagadás terén létezik. Hanem szerencsére, a socialisták társadalomrendező eszméit mégis ismerjük a pártvezérek közrebocsátott irataiból.

A «socialis democratiát» épen azért nevezik így, mert kettős ideálja van és két czél megvalósítására törekszik. *Democraticus*, mert a lehető legnagyobb szabadságot föltételezi, és *socialista*, mert teljes egyenlőséget hirdet nemzetgazdászati szempontból. A socialisták jövőbeli államának röladata ezen két kivánalomnak megfelelni. Sőt már nevet is adtak ezen új államnak *Freie Volksstaat*-nak hívják, a mi szószerint tudvalevőleg annyit tenne, mint *Szabad népállam*, de lényegében sokkal többet jelent és inkább «*democratiko-socialista-republikán állam*»-nak volna nevezhető. De vizsgáljuk és kutassuk, vajon megfelel-e ezen állam a fönt említett két kivánalomnak.

Azon okok, a melyek a socialisták meggyőződése szerint az oly nehéz és annyiszor panaszott társadalmi bajokat előidéztek, ezek: — a magán tulajdon (vagyon); — az egyéni termelés; — a szabad verseny. Ezek azon okok, a melyek a polgári rend bajait előidézik, t. i. a kasztok ellentétes és megkülönböztetett helyzetét, a munka rabszolgaságát, a gyöngye kiszípolozását az erősebb által. S melyek hát ezen bajok gyógyszerei? — Mindenek előtt a *magán* vagyon *közös* tulajdonná nyilvánítandó; kibúvó ajtó nem létezik. De ez még nem elég: az ipari termelést ezentúl nem szabad a verseny esélyeinek és ingadozásainak átengedni; hanem rendezni, egységes egészszé kell

azt alakítani és törvények, intézkedések által kell igazgatni és biztosítani. Végre a munka gyümölcse az egyenlőségi jog alapján egyenlően osztandó föl. És ki fogja mindezen teendőket elvégezni? Természetesen az új állam. De vajjon hová lesz ezen államban a szabadság? Nem lesz többé szabad senkinek önmagát a saját hajlamainak és izlésének megfelelően képezni, a szabad vélemény joga megszűnik, és nem lévén többé tulajdonjog sem, még a helyet sem lesz szabad megválasztani, a hol valaki lakni akar, miután ezt is az állam, minden földi jónak kizárólagos birtokosa, fogná meghatározni. Mert mindezen individuális jogok és szabadságok szükségképen megszűnnek egy oly államban, a melynek föltétlen missziója, nemcsak az ipari és physikai, hanem az észbeli termelést és fogyasztást is, igazgatni és meghatározni.¹ Egynémely socialista azzal vigasztalta magát, hogy a szabadság önmagában végre is nem végezel, hanem csak — ein Mittel zum Zwecke — és pedig az egyenlőség végezeljára. De a többi socialisták, és ezeknek a táborra nagyobb, hallani sem akarnak ezen áldozatról; ők a szabadságot és az egyenlőséget együtt akarják. De vajjon csakugyan léteznék-e ezen socialis államban az egyenlőség? Még csak gondolatban sem! Mert a kormány, vagyis az államhatalom executiv közegének főállása és létezése magával hozza a «társadalmi ingenyelők» kasztját is; miután mindig volna egy, a munka alól fölmentett kisebbség, azok t. i., a kik az állam ügyeivel, az igazságszolgáltatással, a tudományokkal, stb. foglalkoznának, és «ezek a munkások többségének rovására dologtalanul éldegélnének». S ezenfölül bizonyára ezen államban is lennének előszobázó *snobisták* és *lobbyisták*, a kik a *mindenható* közegektől a többség rovására itt is engedményeket és kedvezményeket csikarnának ki. Szóval az állam, a kormány fogalma a socialis democratia eszméjével össze nem egyeztethető.

De hát miként fogja a párt ígéreteit beváltani, és miként fog megfelelni azon reményteljes várakozásoknak, a melyeket a nagy tömeg kebelében fölkelített?

Marx Károly, a kinek személyében a modern socialismus leg-radikálisabb eszméje nyert kifejezést, miként már láttuk, megtartotta az állam transcendentális eszméjét, noha annak fogalma és fönnálása philosophiai humanismusával erős ellentétet képezett. Ez volt az

¹) Azon számtalan könyvek között, a melyek az új socialista államot a szabadság nevében megtámadják, a legujabbak és legjobbabk egyike a Leroy-Beaulieu műve: *Le collectivisme*.

oka a Marx és Bakunin, meg az egész Internacionális szövetség balpártja közt kitört konfliktusnak, miután ez utóbbiak azt vitatták, hogy az állam létjogának elismerése a régi zsarnokságot hozza vissza s ezzel együtt a rabszolgaság sokkal kegyetlenebb és elviselhetetlenebb alakban jut érvényre.¹ — De Marx a negatív téren is csak lépésről-lépésre halad; talán, mert ő is belátta, hogy az állam eszméjének föntartásával a socialis democratia programjának megvalósítása csalékony ábránd; s ha ennek daczára is föntartotta az állam eszméjét, nem azért tette ezt, mintha az államot, mint ilyen, önmagában jónak és szükségesnek tartotta volna, hanem azért, mert az ipari termelést monopolisáló és szabályozó állam nélkül: — a szabad verseny átkos rendszere, a jelenlegi társadalom minden bajainak okozója tért volna vissza. S hogy ezt, a szerinte minden bajok közt a legnagyobbat, kikerülje, megtartotta az államot; noha ez által úgy a socialis democratia programjával, mint a párt leghatározottabb jellegével, elvi és lényegi ellenmondásba került. Azonban ezen ellenmondásból Marx tanítványai hamar kibontakoztak.

S a mód rendkívül egyszerű és különös. Azon a napon, a midőn a régi állam, az emberi nem természetes haladása és kifejlődése következtében, a saját bűnei és végelgyengülése súlya alatt elbukik, — egy természetes és kikerülhetetlen esemény következik be: nem lesz többé állam: az utolsó ténykedés, a melyet az állam, mint ilyen, végezni fog, a magánosok javainak közjavakká nyilvánítása lesz. És ezután megszűnik, eltűnik — *strikt ab*. És miért ne lehetne ez így? Az állam főállása a régi viszonyok között és a dolgok régi menetéhez föltétlenül szükséges volt, miután akkor a társadalmi kasztrendszer éles nyilvánulása folytán az egyik osztály szípolyozta a másik vévét és az erősebb a gyöngébb rovására hízott meg. Ekkor az uralkodó kasztnak kétségkívül szüksége volt az államra, vagyis egy külső hatalomra, a mely ezen kiváltságnak birtokát számára biztosítsa. Ekkor tehát volt értelme is az állam létezésének. De most, miután a magánvagyon köztulajdonná lett, most már nincs sem magánérdek, sem osztály-különbség, miután az egész emberiség egyenlő, és sem társadalmi, sem érdekkülönbségek többé nem létezvén, az államra sincs többé szükség. A «manchesteri éjjeli őr» és a «Bismarck-féle policzáj» teljesen fölösleges és haszontalan lesz. Ez a megoldás világos

¹) Lásd Rae idézett művében, 148. lap.

és érthető; különös, hogy erre eddig senki sem gondolt és föl nem karolta azt.

Ezt a következtetést Engel Frigyes állítja föl, az : — «Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft» czímű röpiratában. Engels még most is él és a múlt év őszén 70-ik esztendejének betöltése alkalmával barátai és tanítványai, Liebknecht, Bebel, stb. meglátogatták őt Londonban. Engels munkatársa és barátja volt Marxnak ; együtt alapították az Internationálist, s annyira megtudta nyerni Marx barátságát és bizalmát, hogy ez, haldokolva őt bízta meg a *Tőke* czímű munkájának kijavításával, befejezésével, sőt annak megtoldásával, vagy megváltoztatásával is, tetszése szerint. — Engels azonban nem ijedt meg a socialis democratia tanainak következményeitől ; sőt ellenkezőleg, belátta és konstataálta, hogy a tanok az anarchiára vezetnek, a mikor a socialismus «megszűnik utópia lenni, hogy tudományyá változzék át». — Az ember egyedül az anarchiában élvezhet föltétlen szabadságot és teljes egyenlőséget. — «Az anarchiában — írja Engels, némileg visszataszító túlzással — az élet külső körülményeinek összesége, a mely eddig az ember vállaira nehezedett, most az ember uralma és ellenőrzése alá kerül ; az ember csak ekkor lesz a természet valódi és tudatos ura, s egyidejűleg a saját társulásának (Vergesellschaftung) közvetlen vezetője és rendezője». Ezen társulás, a mely eddig a természet és a történelem kifejlődési törvényeinek eredménye volt, most azonosúl az emberrel, a ki önmaga hozza azt létre, szabad akaratából, vagyis a társulás az ember saját, szabadon alkotott törvénye lesz. Az emberek csakis ezen időtől fogva lesznek a szó szoros értelmében, saját szerencsájük kovácsai ; csak mostantól fogva vonhatnak le következtetéseket, vagy érhetnek el kitűzött eredményeket és okozatokat, az általuk föllállított és ismert előzményekből és okokból ; — szóval : — es ist der Sprung der Menschheit aus dem Reiche der Nothwendigkeit in das Reich der Freiheit. — S a röpirat végén, mintegy a föntebbi eszmék összefoglalásakép, így szól : — «A milyen mértékben a társadalmi productió anarchiája kibebedik, az állam politikai tekintélye szint' azon mértékben alszik el. Az emberek végre korlátlan urai lesznek a társadalomnak s egyszersmind : «Herren der Natur, Herren ihrer selbst — frei».

Vajjon a reichstagi párt, a mely a német socialista mozgalmat vezeti és igazgatja, szintén ezen elveket vallja-e ; s vajjon Liebknecht, Bebel és társai szintén az anarchia tanainak hódolnak-e ? Úgy látszik,

hogy nem, ha hitelt adunk a szt-galleni congressuson (1887 okt. 5) ezen tárgyra vonatkozólag tett kijelentésüknek, a mely szerint az anarchiát nyíltan «antisocialistának» keresztelik el és kárhoztatják. De sokan abban a hitben vannak, hogy az állam eszméjének fön-tartása nem egyéb, mint párt-taktika, a melyet politikai szempontok és körülmények írnak elő. Tény az, hogy a social-democrata párt organuma, a zürichi *Socialdemocrat* azon kérelemmel fordult Engelshez, hogy röpiratát engedje át a lapnak, hogy az abban foglalt eszméket a német proletariatus is megismerje, a mi valóban meg is történt, jelét adván így a párt annak, hogy osztja és magáévá teszi az Engels nézeteit.

Bebel, noha 1860 óta folyton a *Freie Volkstaat* legbuzgóbb bajnokának mutatkozott, most látszólag az anarchia felé hajlik. S valóban, *Die Frau in der Vergangenheit* című munkájának *Socialisirung der Gesellschaft* fejezetében ezt olvassuk: «Az állam létjoga napról-napra tért veszít. Az állam nem más, mint a hatalom rendszeresített eszköze, a melynek föladata a tulajdonjogot és a fönnálló társadalmi viszonyokat megvédelmezni és fön-tartani. Minthogy azonban az alá- és fölé-rendeltség viszonyát, vagyis a parancsoló uraság és függő szolgaság állapotait az előbb létezett egyéni tulajdonjog föltételeinek eltörlése megszüntette, az ezen, fölöslegessé vált hivatásnak megfelelő politikai kifejezésnek immár semmi értelme sincs. Az állam a társadalmi kastrendszer eltűnésével ép úgy megszűnik, a mint megszűnik a válás, mihelyest a természetfölötti dolgokba vetett hit hiányzik».

De az anarchiában, ha ugyan a társadalom ezen alakja képes volna csak egy perczig is fönnállani, a szabadság azonnal megsemmisitené és lehetlenné tenné az egyenlőséget; a féket vesztett szabad verseny következtében fölszabadult egyéni tevékenység újra megteremtené az egyenlőtlenséget. Ezért kárhoztatta Marx az anarchiát oly energikusan Bakuninnal folytatott heves polemiájában. A socialis democratia számára nincs kibúvó: a tökéletes szabadság eszméje a tökéletes egyenlőség államában ki nem vihető; s a socialis democratia e két eszme által vezérelve egy zsákutcába került, a melyből nem tud kijutni, mert hiányzik hozzá az Ariadne fonala. Végzete a saját «Aussichtslosigkeit», a mint róla Schäffle nehézkesen megjegyezte.

VII.

Azonban a socialis democratia, vagy legalább azon párt, a mely a Reichstagban az egész mozgalmat vezeti, tanainak ezen túlzott radicalismusa daczára is, okosan, higgadtan és nyugodtan viseli magát és semmiképen sem árulja el, vagy engedi következtetni, hogy — legalább a jelenben — tanainak terjesztésére, vagy céljainak kivitelére a törvényes eszközökön kívül egyéb erőszakos utakat is óhajt fölhasználni.¹ Jóakaratólag fogadja és megvitatja mindazon törvényjavaslatokat, a melyeket a kormány a munkások helyzetének javítására előterjeszt; sőt maga is tesz, több-kevesebb szerencsével, időről-időre javaslatokat. De mindazt, a mit a pártnak ily úton elérnie sikerül, a socialisták csak úgy tekintik, mint egy előleget, mint első részletét azon társadalmi és politikai tőkének, a melyet megteremteni óhajtanak. S ezért a socialis democratia nem utasítja vissza a Bismarck által a munkásoknak adott nyugdíjat, de azért semmiesetre sincs azzal megelégedve; lealacsonyító alamizsnának — Bettelgeld — nevezi azt, a mely kenyér helyett sziklákat — Steine anstatt Brot — ad a munkásoknak. Mindez csak arra szolgál a socialistáknak, hogy emléküik ki ne haljon a közvéleményben, mert ők jól tudják, hogy a jövő az övék. Minden letűnő nap magával viszi a régi, rozszant épület egy-egy tégláját s minden fölkelő nap közelebb hozza a megváltás hajnalát. Miért fertőztetnék hát meg erőszakkal az oly szép és oly biztos diadalt?

A Halleban mult évi októberben tartott socialista congressust is ezen békés, várakozó és számító hangulat lengette át. A congressuson egyedül Németországból 341 delegatus jelent meg, míg a külföldi delegatusok száma alig multa fölül az egy tuczatot, — pusztán csak az egész világ proletariatusának solidaritását akarván igazolni. A congressus elnöke egy reichstagi képviselő, Singer volt, a mérsé-

¹ Igaz ugyan, hogy a socialisták a wydeni congressusban kitörülték programjukból a «törvényes eszközökkel» kifejezést, a melyet az eisenachi kiegyezésben elfogadtak; de Liebknecht egy alkalommal (1883 január 11) a Reichstagban megmagyarázta, hogy ez kizárólag csak a socialisták ellen hozott törvényekre vonatkozik. Mert miután ezen törvény a socialistákat el akarta törölni és megsemmisíteni, ezek mindenáron meg akarták védelmezni létjogukat és fennállásukat, minden eszközt fölhasználva önvédelmükre.

kelt socialista párt egyik vezérférfia. Az elintézett ügyek között első volt a Bebel jelentése, a párt legújabb életének története és annak morális és pénzügyi helyzete tárgyában. Constatálva lón itt, hogy a socialisták ellen hozott törvényeknél fogva több mint 80 egyén kénytelen volt emigrálni. Egészben véve 1878-tól 1890-ig összesen körülbelül 1400 újság, könyv, folyóirat stb. lett eltiltva és elkobozva; körülbelül 300 bűnpör lett tárgyalva, s ennek következtében több mint 1500 egyén fogságra ítélve: a hova nincsenek beszámítva a számtalan felségsértésre, a kihágásokra, zavargásokra stb. vonatkozó ítéletek, úgyszintén nincsenek megemlítve a betiltott gyűlések, az elkobzott pénztárak, a bezárt clubok, helyiségek, nyomdák stb. Mindennek daczára azonban a párt nemcsak hogy nem veszített szilárdságából és erejéből, hanem még nyert is, a mint ez az igazságos ügyeknél mindig történni szokott. Bebel jelentéséből tudjuk, hogy a socialista democatia jelenleg Németországban 19 politikai napilapot, több heti politikai lapot, 41 iparosérdekű, de socialista lapot, szóval 104 folyóiratot ad ki s körülbelül 600 ezer előfizetővel bir. A párt jövedeleme körülbelül félmillió német márka évenként, a mely a socialismus számtalan céljait előmozdítja: segélyben részesíti a szűkölködő párthiveket, a nyilvános agitatók költségeit fődözi, minden módon terjeszti a socialismus eszméjét stb.

A congressus egy igazgató bizottságot választott, szintén a Singer elnöklete alatt, helyeslését és megalégedését fejezte ki a reichstagi socialista párt magaviselete fölött s egyúttal a jövőre nézve is teljes bizalmat szavazott annak. Habár ez ellen a delegatusok egy része, számra nézve ugyan csekély, igen élénken opponált. Vollmar delegatus, a ki maga is reichstagi képviselő, de követeléseiteben tulzóbb és hevesebb, élesen megkritizálta a socialista párt magatartását a parlamentben, azt mondván róla, hogy nem elég élénk és energicus; ezen szemrehányás ellen Liebknecht védekezett, megjegyezvén, hogy miután a népességnek 80%-je ha nem épen ellensége is, de nem is barátja a pártnak, haszontalan, sőt bizonyára káros és veszélyes volna «a fejfel erőszakosan a falnak rontani, mert kétségkívül betörnék az». Most nincs más teendő, mint izgatni az országban és előkészíteni a működés terét a jövő számára. Sőt a pártszervezet is — egy Berlinben alakult és a reichstagi párt ellenőrzése alá rendelt bizottság — ellenzőkre talált. «Eine losere Organisation» — volt egy kis, aktiv, türelmetlen csoport jelszava, a mely ugyancsak Vollmarral élén egy, a párt

kebeléből választandó bizottságot követelt, és nem olyat, mint a milyen tényleg meg lön szavazva s a mely eszméit és rendeleteit a reichs-tagai párttól nyerte. Azonban, a mint már mondtuk, a mérsékelt párt — a mely különben opportunistá — nagy többséggel győzedelmeskedett.

Természetesen a párt programja is tárgyalás alá került, lévén az még mindig ugyanaz, a mely 1875-ben Góthában el lön fogadva. Néhány delegatus kritizálta a program ez, vagy ama részét, mások pedig függelékeket és kiegészítő részeket akartak ahhoz csatolni. A törlési javaslatok közt volt az is, a mely a Productivgenossenschaften megszüntetését kívánta, a melyeket az eisenachi congressus, megalapítójuk, Lassalle tiszteletére meghagyott a programban. A socialis democratia jelenlegi stádiumában igen valószínű, hogy ezen társulatok a párt legközelebbi programjában már nem fognak szerepelni. Voltak olyanok is, a kik föl akarták vétetni a programba a köztársaságot, mint a socialis democratia által óhajtott és helyesnek kijelelt kormányformát; de Liebknecht ezen betoldást fölöslegesenek tartotta, minthogy a social-democrata államformája, a melynek megvalósítására a párt törekszik, semmi más nem lehet, mint republicanus. És pedig azért sem, tette hozzá, mert a gyöngébbek elnyomásával és kizsákmányolásával a köztársaságokban is, és pedig néha még gyalázatosabb formában találkozunk. De azon pont, a melynek vitatásában a kedélyek legjobban fölhevültek, az volt, a mely szerint a vallás kérdése teljesen magánügynek — Privatsache — lett nyilvánítva. A túlzó kisebbség egyenesen az atheismust akarta a socialis democratia alapjául kimondatni, azt követelvén, hogy minden új tag a belépéskor magát atheistának vallja. De itt is a Liebknecht-párt győzött, s Liebknecht kijelentette, hogy ő ugyan nem pap, de azért papfaló sem. S végre is a program ezen pontjára nézve a congressus úgy határozott, hogy megbizta az igazgató bizottságot, miszerint a jövő congressusig egy egészen új programot állítson össze, szem előtt tartván a program minden megvitatott pontjára vonatkozó javaslatot és észrevételt.

Mindazonáltal azon változtatások, a melyek ennek folytán az új programban létre fognak jönni, annak lényegét nem támadják meg, hanem csak egyes, másodrendű pontokra vonatkoznak. Liebknecht erre nézve azt mondotta, hogy a socialis democratia a mint nem ismer el és nem enged meg semmiféle hatóságot, legyen az vallási,

vagy akár politikai, — ép úgy nem hajlandó meghajolni egy «papiros-pápa tekintélye» előtt sem. A socialis democratia alapja az emberi tudomány, s a mint ez napról-napra halad és fejlődik, úgy mindig nyitva áll az út és a lehetőség a közös programmfogyatkozásait kijavítani. De a socialisták elméjében a tudomány fokonzintéri haladása csak megerősíti azon elvek jóságát és igazságát, a melyeken működésük és létjoguk alapszik. S a legelső, legfőbb princípium: a társadalom újjászervezése igazságos és rendszeres alapokon, — változatlanul marad programjukban a jövőre is.

Ezek szerint tehát a socialis democratia egyelőre várakozó állást foglalt el és időt kér programjának megvalósításához. Minden radicalismusa daczára megalkuszik a körülményekkel és opportunistává lesz; elfogadja a képviselői kormányformát, reformokat követel és részt vesz azok megvitatásában, s ilyenkor mindig a főnálló politikai és társadalmi rendszer elveire támaszkodik. Ideálja azonban végtelen, ragyogó reményekben és varázsos utópiákban gazdag; de egyelőre még a rideg valóság rablánczai alatt nyög és zaboláját harapdálva, megnyugszik alárendelt helyzetében.

De nem gondolkozhatunk ezen hatalmas organisatio terjedéséről és jövőjéről a nélkül, hogy megdöbbenve eszünkbe ne jusson Heine rettenetes jóslata: «A gondolat megelőzi a tettet, mint a villámlás megelőzi a dörgést. Németországban a dörgés maga is német és épen nem cikázik, hanem lassan hömpölyög és terjed tovább. De, legyenek biztosak, hogy mikor egy olyan dörgést fognak hallani, a milyenről az egész világ történelme sem emlékezik meg, legyenek biztosak, hogy a német villámok dörgése adta ezt a jelet. És ezen jelre a magasan szárnyaló sasok megtört szárnyakkal buknak alá a levegőből, és az oroszlánok Afrika legtávolabbi sivatagain rémülve húzzák be farkukat és elrejtőznek barlangjaikban. Németország pedig egy véres dráma színhelye lesz, a melynek borzalmaihoz képest a francia forradalom csak ártatlan idyll volt».